

Zygmunt Łupina

Zasięg organizacyjnych i politycznych wpływów endecji w województwie lubelskim w latach 1927 - 1930

Rocznik Lubelski 11, 71-96

1968

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZYGMUNT ŁUPINA

ZASIĘG ORGANIZACYJNYCH I POLITYCZNYCH WPŁYWÓW ENDE- CJI W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM W LATACH 1927—1930

ZWIĄZEK LUDOWO-NARODOWY W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM NA PRZEŁOMIE LAT 1927—1928

Jedną z charakterystycznych cech polskiego życia politycznego w okresie II Rzeczypospolitej była jego wielopartyjność. Cecha ta wystąpiła i w województwie lubelskim; np. w wyborach do rad gminnych w 1927 r. mandaty uzyskało aż 18 ugrupowań politycznych¹, a w wyborach do sejmu w 1928 r. w województwie lubelskim zgłoszone były aż 24 listy (należy pamiętać, że kilka list to bloki partyjne, np. lista nr 18 — Blok Mniejszości Narodowych, czy lista nr 25 — PSL „Piast” i Chrześcijańska Demokracja).

W wielu jednak rejonach kraju jedno ze stronnictw zdobywało mniej lub więcej trwałą przewagę: PSL „Piast” w Małopolsce zachodniej, endecja w Wielkopolsce i na Pomorzu, czy chadecja na Górnym Śląsku.

Pod tym względem województwo lubelskie było terenem bardzo zróżnicowanym. Na przełomie lat 1927—1928 żadne ze stronnictw nie miało tu zdecydowanej przewagi, a aż pięć można zaliczyć do stronnictw głównych. Wymienia je wojewoda w sprawozdaniu sytuacyjnym z 27 kwietnia 1929 r.: Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem, Stronnictwo Narodowe, PSL „Wyzwolenie”, Stronnictwo Chłopskie i Polska Partia Socjalistyczna. Pamiętając, że w omawianym okresie BBWR dopiero powstawał i podstawiając pod SN — Związek Ludowo-Narodowy, oraz przyjmując twierdzenie wojewody, że są to organizacje, które od dłuższego już czasu prowadzą swą akcję w województwie lubelskim², możemy tę informację uznać za podstawę dalszych rozważań.

Informację tę potwierdzają:

¹ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: WAPL), Urząd Wojewódzki Lubelski (dalej: UWL), sygnatura 87 (dalej będzie podawany tylko numer), s. 13.

² WAPL, UWL, 357, s. 95.

1 — stan posiadania mandatów przez poszczególne stronnictwa w radach gminnych ³;

Stronnictwo	mandaty do 1927 r. (na 3336)	mandaty od 1927 r. (na 1668)
PSL „Wyzwolenie”	715	315
ZLN	640	273
PSL „Piast”	543	205
Stronnictwo Chłopskie	417	253
PPS	44	19
Bezpartyjni	751	424

2 — stan posiadania mandatów przez poszczególne stronnictwa w radach miejskich ⁴;

Stronnictwo	mandaty do 1927 r. (na 664)	mandaty od 1927 r. (na 532)
ZLN	105	74
PPS	62	75
PSL „Wyzwolenie”	19	22
Stronnictwo Chłopskie	3	4
Chrześcijańska Demokracja	53	12
PSL „Piast”	20	11
Ugrupowania żydowskie	171	198
Bezpartyjni	202	88

3 — wyniki wyborów do sejmu i senatu w 1928 r. ⁵;

Stronnictwo	głosów w wyborach do sejmu	głosów w wyborach do senatu
PSL „Wyzwolenie”	178 991	75 902
PPS	153 858	67 687
Stronnictwo Chłopskie	134 351	52 509
BBWR	112 644	70 216
ZLN	92 142	54 885
Blok Mniejszości Narodowych	47 391	34 47
PSL „Piast” — Chrześcijańska Demokracja	39 384	13 129

Istnieją przesłanki źródłowe do sporządzenia mapy wpływów głównych stronnictw politycznych na obszarze województwa lubelskiego. Tymi przesłankami są: wyniki wyborów do sejmu w roku 1922 ⁶; stan posiadania mandatów przez główne stronnictwa polityczne w radach gminnych

³ Stan do 1927 r. w: WAPL, UWL, 151, a od 1927 r. w: WAPL, UWL, 87 s. 13.

⁴ WAPL, UWL 87 i 151.

⁵ WAPL, Starostwo Powiatowe Krasnostawskie, 62.

⁶ WAPL, UWL, 196.

i miejskich w okresie kadencji do 1927 r. i w latach 1927—1930⁷; wykazy aktualnych wpływów stronnictw politycznych w powiatach, sporządzone w styczniu 1927 r. przez starostów województwa lubelskiego na żądanie Urzędu Wojewódzkiego⁸; wyniki wyborów do sejmiku i senatu w 1928 r.⁹.

Analiza powyższych danych pozwala na wysunięcie następujących stwierdzeń:

P o p i e r w s z e, na obszarze województwa lubelskiego względnie równomiernie były rozłożone wpływy PSL „Wyzwolenie” (z tym, że jego główną bazę stanowiły powiaty: puławski, garwoliński, lubartowski, lubelski, węgrowski i radzyński) i BBWR (ale jedynie w Lublinie zyskał pierwsze miejsce).

Natomiast wpływy pozostałych głównych stronnictw, rozłożone bardzo nierównomiernie, umiejscawiały się następująco: PPS miała przewagę w powiatach zamojskim, chełmskim, tomaszowskim i w m. Lublinie; Stronnictwo Chłopskie — w powiatach krasnostawskim, janowskim, hrubieszowskim i biłgorajskim.

W północnych powiatach województwa (białski, konstantynowski, siedlecki, sokołowski) przeważały wpływy Związku Ludowo-Narodowego.

Miasto Lublin było terenem ścierania się wpływów PPS, ZLN i BBWR. Podobnie rozbite były wpływy poszczególnych stronnictw w powiatach łukowskim i włodawskim (w łukowskim między PSL „Wyzwolenie”, PPS, BBWR i ZLN, a we włodawskim między PSL „Wyzwolenie”, ZLN, Sel-Rob i ZLCh „Samopomoc”).

P o d r u g i e, analizując dane z lat 1922—1928 możemy uchwycić zmiany wpływów poszczególnych stronnictw. I tak stronnictwa popierające przewrót majowy, a następnie rządy Piłsudskiego, zyskiwały na znaczeniu (BBWR, PPS, PSL „Wyzwolenie”, Stronnictwo Chłopskie), natomiast stronnictwa, przeciw którym przewrót był skierowany, przeżywały kryzys. Dotyczy to ZLN, a zwłaszcza PSL „Piast”.

Związek Ludowo-Narodowy szczególnie gwałtowny spadek wpływów przeżywał w powiatach: węgrowskim, w którym w 1922 r. zdobył 57% głosów w wyborach do sejmiku, a już w 1927 r. starosta oceniał jego wpływy tylko na 25% (PSL „Wyzwolenie” — 45%). W wyborach 1928 r. ZLN zdobył już tylko 19% głosów i został wyprzedzony przez PSL „Wyzwolenie” (30% głosów) i BBWR (20% głosów);

garwolińskim, w którym w 1922 r. zdobył 35,3% głosów, a jeszcze w 1927 r. starosta oceniał wpływy ZLN na 33%, w wyborach 1928 r. zdobył tylko 8,3% i został wyprzedzony aż przez 4 stronnictwa: PSL „Wyzwolenie” — 27,5%, Stronnictwo Chłopskie — 21%, PPS — 10,2% i BBWR — 9,6%;

łukowskim, w którym w 1922 r. ZLN zdobył 30% głosów, a w styczniu 1927 r. wpływy jego oceniano na 25%, w wyborach 1928 r. zdobył tylko 13,7% głosów i został wyprzedzony przez PSL „Wyzwolenie”, PPS i Chłopskie Stronnictwo Radykalne.

⁷ WAPL, UWL, 87 i 151.

⁸ WAPL, UWL, 196.

⁹ WAPL, Starostwo Powiatowe Krasnostawskie, 62.

W pozostałych powiatach spadek wpływów ZLN był mniej gwałtowny, ale znaczny.

P o t r z e c i e, biorąc pod uwagę stopień wpływów ZLN na początku 1928 r. w poszczególnych powiatach województwa lubelskiego można je uszeregować następująco:

a — powiaty, w których ZLN był partią najsilniejszą: Sokołów, Siedlce, Biała Podlaska i Konstantynów;

b — powiaty, w których ZLN był jedną z najsilniejszych partii: Węgrów (wraz z PSL „Wyzwolenie” i BBWR), Radzyń (wraz z PSL „Wyzwolenie” i PPS), Włodawa (wraz z PSL „Wyzwolenie”, ZLCh „Samopomoc”, Sel-Rob i BBWR), Łuków (wraz z PSL „Wyzwolenie”, PPS i BBWR) oraz m. Lublin (wraz z BBWR, PPS i „Bundem”);

c — powiaty, w których ZLN miał niewielkie wpływy: Garwolin, powiat Lublin, Puławy, Zamość, Janów Lubelski;

d — powiaty, w których ZLN nie miał wpływów: Lubartów, Biłgoraj, Chełm, Hrubieszów, Krasnystaw i Tomaszów.

P o c z w a r t e, województwo lubelskie powstało z dwu byłych guberni: lubelskiej i siedleckiej oraz wchodziło w skład 2 diecezji rzymsko-katolickich: lubelskiej i siedleckiej (podlaskiej), co je dzieliło na wyodrębniające się okręgi. Te naturalne różnice stały się m. in. podstawą podziału województwa lubelskiego na 2 okręgi ZLN: siedlecki (podlaski), obejmujący 8 powiatów (białski, garwoliński, konstantynowski, łukowski, radzyński, siedlecki, sokołowski i węgrowski) i lubelski, obejmujący 11 pozostałych powiatów. Widoczna jest różnica stopnia wpływów ZLN; w okręgu siedleckim na 8 powiatów aż 7 należy do grupy a i b, a tylko powiat garwoliński do grupy c. Natomiast w okręgu lubelskim tylko Włodawa i m. Lublin mieszczą się w grupie b, natomiast pozostałe powiaty w grupie c i d.

P o p i a t e, myśląc o bazie społecznej endecji, raczej uważa się, że jest nią w zasadzie ludność miast: inteligencja (a zwłaszcza wolne zawody), kupcy, rzemieślnicy. Natomiast — wpływy na wsi zmonopolizowały stronnictwa ludowe. Stęborowski pisze (odnośnie lat 1928—1929), że endecja „[...] dysponowała pewnymi wpływami na wsi jedynie na terenie Poznańskiego” i to działając w porozumieniu z PSL „Piast”¹⁰.

Dla województwa lubelskiego nie można tej tezy przyjąć bez zastrzeżeń. Jeszcze do roku 1927 włącznie, ZLN na Lubelszczyźnie główne siły czerpał ze wsi i to nie tylko w wielkościach absolutnych, co jest zrozumiałe biorąc pod uwagę niski stopień urbanizacji województwa, ale i względnych. W radach miejskich, istniejących do roku 1927, ZLN posiadał 15,8% mandatów, a w radach gminnych — 19,2%. W radach miejskich wybranych w 1927 r. ZLN posiadał 13,9% mandatów, natomiast w wybranych w tymże roku radach gminnych — 16,4%.

Gdy powyższy problem rozpatrzemy w poszczególnych okręgach ZLN, wnioski nasuną się same. W okręgu podlaskim w radach miejskich do 1927 r. ZLN posiadał 21% mandatów, a w radach gminnych 36,1%. W wybranych w 1927 r. radach miejskich ZLN posiadał 13,4% mandatów, a w radach gminnych — 31,3%.

¹⁰ St. P. Stęborowski *Geneza Centrolewu 1928—1929*, Warszawa 1963 s. 311.

Twierdzenie Stęborowskiego odnosi się do okręgu lubelskiego ZLN, gdzie jego wpływy opierały się o miasta, czego dowodem jest również ilość mandatów ZLN w radach miejskich i gminnych.

W świetle wyników wyborów do sejmu 1928 r. proporcje zmieniają się w skali województwa. Z głosów ważnych oddanych na wsi, ZLN uzyskał 9,5%, a z głosów ważnych oddanych w miastach — 12,1%. Natomiast w okręgu podlaskim przewaga wsi jako bazy społecznej ZLN utrzymuje się, choć różnice nie są już tak duże; z głosów ważnych oddanych na wsi w okręgu podlaskim ZLN uzyskał 19,8%, a z głosów ważnych oddanych w miastach — 18,5%. Wybiegając naprzód w czasie można stwierdzić, że tendencja zmniejszania się wpływów ZLN na wsi w stosunku do wpływów w mieście, jest chwilowa i pogłębiać nie będzie się.

Mając powyższe na uwadze, można stwierdzić, że endecja posiadała określone wpływy i na wsi podlaskiej. Gdyby ktoś uważał, że Stęborowski nie musiał brać pod uwagę tak małego terenu w geografii politycznej całego kraju, informuję, że w graniczących z okręgiem podlaskim, również wiejskich województwach warszawskim i białostockim, wpływy ZLN były jeszcze mocniejsze (zwłaszcza na terenie b. guberni łomżyńskiej).

Jest kilka przyczyn takiego rozmieszczenia się wpływów Związku Ludowo-Narodowego w województwie lubelskim. W okręgu podlaskim bazą społeczną endecji była konserwatywna szlachta zagonowa, żyjąca w zwartych skupiskach — wsiach, a nawet całych gminach drobnoszlacheckich. Jej ilość w obydwu okręgach przedstawiała się następująco (dane z 1904 r.)¹¹:

Okręg — powiat	gospodarstwa drobnoszlacheckie	gospodarstwa chłopskie
Okręg podlaski		
białski	515	7 595
konstantynowski	1 132	9 038
łukowski	2 970	14 881
radzyński	842	10 333
siedlecki	3 794	6 899
sokołowski	4 326	7 383
węgrowski	2 443	8 972
Okręg lubelski		
hrubieszowski	9	13 062
janowski	34	17 383
krasnostawski	126	13 088
lubartowski	25	14 057
puławski	84	16 982
tomaszowski	7	13 773
włodawski	479	13 404
zamojski	43	13 067

¹¹ M. Biernacka *Wsie drobnoszlacheckie na Mazowszu i Podlasiu*. Wrocław — Warszawa — Kraków 1966, s. 155.

Drobna szlachta w przeważającej większości popierała endecję; w mniejszym stopniu PSL „Piast”, które właśnie w okręgu siedleckim miało też stosunkowo największe wpływy na terenie województwa lubelskiego. Dla potwierdzenia podam kilka przykładów.

W powiecie sokołowskim gminy drobnoszlacheckie to: Wyrozęby, Kowiesy, Kudelczyn, Olszew. Ich mieszkańcy w wyborach 1922 r. oddali swe głosy na listę nr 8¹². W gminie Wyrozęby ludność drobnoszlachecka sympatyzowała z ZLN, a przejściowo tylko w kampanii przedwyborczej w 1928 r. z Monarchiczną Organizacją Wszecstanową. W wyborach 1928 r. ilość głosów oddanych na listę nr 24 w tych gminach była następująca:

Gmina	Głosy do sejmu		Głosy do senatu	
	ważnych w gminie	na nr 24	ważnych w gminie	na nr 24
Kowiesy	1528	721	959	468
Kudelczyn	2479	1092	1454	707
Olszew	1537	717	871	474
Wyrozęby	2198	1404	1073	817 ¹³

W powiecie węgrowskim „terytorialnie przeważające wpływy ZLN posiada w szlacheckich gminach Borze i Jaczew, część gm. Wyszaków i Korytnica [...]”¹⁴. Wyniki wyborów w tych gminach były następujące¹⁵:

Gmina	Głosy do sejmu		Głosy do senatu	
	ważnych w gminie	na nr 24	ważnych w gminie	na nr 24
Borze	1438	649	506	239
Jaczew	1293	768	591	386
Korytnica	1865	476	908	339
Wyszaków	1342	206	523	186

W powiecie łukowskim drobnoszlacheckie gminy: Celiny, Trzebieszów i Ulan były terenem zdecydowanej przewagi ZLN. Ilustrują to m. in. wyniki wyborów w 1928 r.¹⁶:

Gmina	Głosy do sejmu		Głosy do senatu	
	ważnych w gminie	na nr 24	ważnych w gminie	na nr 24
Celiny	2 178	921	1 025	438
Trzebieszów	2 043	1 044	984	468
Ulan	2 070	867	827	441

¹² WAPL, UWL, 196, s. 101.

¹³ WAPL, Starostwo Powiatowe Krasnostawskie, 62, s. 14—15 i 68.

¹⁴ WAPL, UWL, 196, s. 113.

¹⁵ WAPL, Starostwo Powiatowe Krasnostawskie, 62, s. 16—17 i 70.

¹⁶ Tamże, s. 20—21 i 64.

Poza wynikami wyborów w 1928 r. ilustracją wpływów ZLN w gminach drobnoszlacheckich jest przewaga tego stronnictwa w samorządzie wiejskim, udział w kierownictwie i wpływy w organizacjach społecznych: Stowarzyszeniu Młodzieży Polskiej, kółkach rolniczych i kołach gospodyń wiejskich, różnych kółkach i bractwach religijnych, ochotniczych strażach pożarnych itp. W tych też gminach szczególnie aktywną, proendeccką działalność rozwijali księża katoliccy, co szczególnie uwidaczniało się w kampaniach wyborczych.

Natomiast stosunki społeczne w okręgu lubelskim nie sprzyjały rozwojowi wpływów endecji. Drobną szlachta była na tym terenie nieliczna, większa była koncentracja ziemi w rękach obszarników, powszechniejsza małorolność i bezrolność chłopów, ostrzejsza walka klasowa na wsi (np. walka o serwituty we wsiach Ordynacji Zamojskiej), co stwarzało dogodne warunki dla rozwoju radykalnego ruchu ludowego i PPS¹⁷.

Drugiej przyczyny wyżej omówionej geografii politycznej województwa lubelskiego należy doszukiwać się w genezie nowoczesnego ruchu politycznego na tym terenie.

Zaczął się on rozwijać w początkach XX w. Do miast wcześniej trafił ruch socjalistyczny, natomiast na wieś — działalność Ligi Narodowej przez jej ekspozytury. Stwierdza to Stanisław Kozicki: „Gdy na wsi w zaborze rosyjskim zapoczątkowała działalność polityczną Liga, nie było tam innych organizacji politycznych. W miastach, zwłaszcza wśród ludności robotniczej, byli już przedtem socjaliści [...]”¹⁸.

Mimo, że najwcześniejsze chronologicznie ślady działalności Ligi Narodowej spotykamy w guberni lubelskiej (koło Zetu w Puławach, działalność Stanisława Moskałewskiego, urzędnika Ordynacji Zamojskiej w Zwierzyńcu, dr Bronisława Malewskiego w Nałęczowie), wpływy endecji nie ugruntowały się na tym terenie.

Natomiast działalność endecji na Podlasiu trafiła na podatny grunt. Poważne znaczenie dla rozwoju wpływów endecji na tym terenie miała działalność Towarzystwa Oświaty Narodowej w latach 1899—1905. Już w 1900 r. w guberni siedleckiej było 50 kół TON, zrzeszających ok. 500 członków (na drugim miejscu w Królestwie po guberni łomżyńskiej), a w guberni lubelskiej — 7 kół i 100 członków¹⁹. Z działalności TON „[...] wypłynął ruch ludowy o charakterze narodowym, który w odbudowanej Polsce znalazł swój wyraz w ZLN, a potem w Stronnictwie Narodowym”²⁰.

Poważne znaczenie odegrał również fakt objęcia przez endecję patronatu nad ruchem unickim, rozwijającym się w powiatach: bialskim, janowskim, radzyńskim, sokołowskim i włodawskim. Ona to w sierpniu 1905 r. powołała na Podlasiu Towarzystwo Opieki nad Unitami²¹.

W okresie rewolucji 1905—1907, walki klasowe na wsi były o wiele intensywniejsze w guberni lubelskiej niż w powiatach guberni siedleckiej. Świadczy o tym ilość strajków rolnych na tych terenach w poszcze-

¹⁷ A. Kopruckowniak *Ruchy rewolucyjne na wsi lubelskiej w latach 1905—1907*, Lublin 1967, s. 44 i 60.

¹⁸ St. Kozicki *Historia Ligi Narodowej*, Londyn 1964, s. 358.

¹⁹ Tamże, s. 377.

²⁰ Tamże, s. 382.

²¹ Tamże, s. 315.

gólnych powiatach²². Stworzyło to dogodne warunki dla rozwoju partii robotniczych w guberni lubelskiej (organizacje SDKPiL oraz PPS działające na Lubelszczyźnie były wtedy najsilniejsze w Królestwie, zwłaszcza organizacje puławskie)²³ oraz zapoczątkowały radykalny ruch na Lubelszczyźnie. Właśnie gubernia lubelska była najaktywniejszym terenem ruchu zaraniarskiego od 1907 r., a następnie w działalności PSL „Wyzwolenie”. Wyróżniały się powiaty: puławski, lubartowski, radzyński („Zaranie”), tomaszowski i krasnostawski („Wyzwolenie”)²⁴.

Również walki klasowe w latach 1918—1919 (strajki robotników rolnych, powstawanie i działalność Rad Delegatów Robotniczych, Włościańskich i Robotników Folwarcznych, walki w Zamościu w grudniu 1918 r.) szczególnie ostro wystąpiły w powiatach byłej guberni lubelskiej: lubelskim, tomaszowskim, lubartowskim, hrubieszowskim, a zwłaszcza zamojskim i krasnostawskim²⁵.

Świadomi powyższych przyczyn, hamujących wpływy endecji w okręgu lubelskim, byli i jej działacze. „Głos Lubelski” z 20 grudnia 1932 r. pisał: „Lubelszczyzna została na odbudowie niepodległości opanowana przez radykalny ruch chłopski. Dlatego też znacznie trudniej idzie na tym terenie przełamywanie tego radykalizmu [...] Powiat lubartowski od dawien dawna był siedliskiem radykalizmu chłopskiego. „Wyzwolenie”, Stronnictwo Chłopskie — już nawet nie Stronnictwo Ludowe „Piasta” miały tam stale swe silne oparcie.”²⁶ Brunon Morzycki, instruktor SN w powiatach garwolińskim i puławskim, skarżył się w roku 1933, że przyczyną trudności i słabych wyników pracy SN w powiecie puławskim jest wysoce skomunizowana ludność²⁷. Wojewoda lubelski w sprawozdaniu sytuacyjnym z grudnia 1933 r., pisząc o sytuacji w powiatach: zamojskim, tomaszowskim i biłgorajskim stwierdza: „Powiaty te, ex re aktualnej do niedawna sprawy serwitutów Ordynacji Zamojskiej podlegały zdecydowanie wpływom PSL „Wyzwolenie” względnie Stronnictwa Chłopskiego (przedtem Okonia).”²⁸

Czynnikami hamującym rozwój ruchu lewicowego w okręgu podlaskim była m. in. duża ilość drobnej szlachty. Dlatego główną rolę polityczną na tym terenie, poza ZLN, odgrywało PSL „Piast” (zwłaszcza w pierwszych latach niepodległości), później — PSL „Wyzwolenie”. Natomiast wpływy Stronnictwa Chłopskiego, ZLCh „Samopomoc”, PPS, czy innych lewicowych ugrupowań były słabe, co ułatwiało działalność endecji.

Dalszą przyczyną, mającą wpływ na rozmieszczenie wpływów stronnictw politycznych w województwie lubelskim, były stosunki narodowościowe.

Stosunkowo słabsze wpływy endecji w miastach okręgu podlaskiego

²² A. Kopruckowiak *op. cit.*, s. 60 i 150.

²³ Tamże, s. 107, 109 i 137.

²⁴ J. Marszałek *Początki ruchu ludowego na Lubelszczyźnie*. W: *Ruch ludowy na Lubelszczyźnie*, Lublin 1964, s. 35—43.

²⁵ Patrz: *Historia Polski*, t. IV (makieta). Warszawa 1966, s. 144—145 i 202—203.

²⁶ „Głos Lubelski” nr 350, 20 XII 1932.

²⁷ WAPL, UWL, 172, s. 648.

²⁸ WAPL, UWL, 174, s. 419, patrz też: J. Marszałek *op. cit.*, s. 18, 20.

można częściowo tłumaczyć większą niż w pozostałych miastach, liczbą Żydów²⁹.

Poważny wpływ na słabość endecji we wschodnich powiatach województwa, miało istnienie dość licznych — ukraińskiej i białoruskiej — mniejszości narodowych. W czterech wschodnich powiatach procent tej ludności wynosił³⁰: w powiecie tomaszowskim 8,4%, hrubieszowskim 15,3%, chełmskim 6,8%, włodawskim 11,7%. Starosta hrubieszowski stwierdził, że spis ludności z 1921 r. nie odpowiada rzeczywistości w roku 1927, gdyż z powodu powrotu repatriantów ogólny stan liczebny mniejszości narodowych wzrósł. Na 14 gmin wiejskich — w sześciu większość stanowią Ukraińcy, w czterech gminach siły są wyrównane, a zaledwie w czterech gminach Polacy stanowili zdecydowaną większość³¹. Przypuszczać należy, że i w pozostałych powiatach repatriacja spowodowała analogiczne zmiany.

W powiatach okręgu podlaskiego ilość mniejszości narodowych (poza Żydami) była znikoma.

Ważnym czynnikiem umacniającym wpływ endecji w okręgu podlaskim była pomoc biskupa Przeździeckiego, który bardziej otwarcie i aktywniej udzielał jej poparcia, niż biskup Fulman w okręgu lubelskim. Uwidocznili się to proendeckim komentowaniu listu biskupów polskich w akcji przedwyborczej w 1928.

Kler rzymsko-katolicki miał w diecezji podlaskiej większy wpływ na konserwatywną ludność, niż w bardziej zradykalizowanej diecezji lubelskiej. Również kler podlaski w o wiele większym stopniu angażował się po stronie endecji. Szczególnie mocno uwidocznili się to w kampanii przedwyborczej w 1927 i 1928 r.

Wreszcie nie można chyba pominąć faktu, że okręg podlaski leży blisko Warszawy, stąd bardziej częste niż w okręgu lubelskim przyjazdy centralnych działaczy, zwłaszcza studentów. Północne powiaty graniczyły z bardzo aktywnymi, o starych tradycjach, ośrodkami wpływów endeckich w Ostrowi Mazowieckiej, Łomży, Ostrołęce oraz wschodniej części województwa warszawskiego.

ORGANIZACYJNE RAMY DZIAŁALNOŚCI ZWIĄZKU LUDOWO-NARODOWEGO

Organizacją ZLN kierowały wybierane na jeden rok: Rada i Zarząd Wojewódzki z siedzibą w Lublinie. Ostatni, przed reorganizacją endecji, Zarząd Wojewódzki, wybrany 6 maja 1928 r. miał skład następujący: prezes — dr Adam Majewski, wiceprezes — Roman Ślaski, członkowie — Jan Nadarkiewicz, Edward Kołaczkowski, Tomasz Pleskaczyński, Józef Oszustowicz, Adam Kozłowski. Sekretarzem i skarbnikiem Zarządu był Zbigniew Stypułkowski³².

Rada Wojewódzka składała się z przewodniczących Zarządów Powia-

²⁹ *Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego*. T. I, Lublin 1932, s. 197.

³⁰ WAPL, Starostwo Powiatowe Krasnostawskie, 62.

³¹ WAPL, Starostwo Powiatowe Hrubieszowskie, 37, s. 37.

³² WAPL, Starostwo Powiatowe Łukowskie, 108 (Sprawozdanie sytuacyjne nr 19 z 12 V 1928 r.).

towych i 2 członków z każdej rady powiatowej. Z powiatów, gdzie nie było zarządów i rad powiatowych, do Rady Wojewódzkiej wchodziło 2 mężów zaufania.

Obszar województwa lubelskiego dzielił się na 2 okręgi ZLN: lubelski i siedlecki (podlaski), na czele których stały zarządy okręgowe. (W okręgu lubelskim funkcję tę sprawował Zarząd Wojewódzki). W skład zarządu okręgowego wchodziły wszystkie zarządy powiatowe danego okręgu. W skład okręgu lubelskiego wchodziło 11 powiatów, siedleckiego — 8.

Pracą ZLN w powiecie kierowały rady i zarządy powiatowe. Rada powiatowa składała się z zarządów lub przedstawicieli zarządów i przedstawicieli członków — 1 na 50 członków. Rada powiatowa co roku wybierała zarząd złożony z 5—10 członków. Najniższą komórką organizacyjną ZLN były koła tworzone na zasadzie terenowej³³.

Na podstawie dostępnych w tej chwili źródeł trudno przedstawić organizację ZLN w województwie lubelskim na poszczególnych szczeblach. Brak jest także ogólnych zestawień kół i członków. Informacje są luźne, niekompletne i rozproszone. Na podstawie zachowanych źródeł możemy wyodrębnić trzy grupy powiatów.

1 — Grupa powiatów, w których znane są formy organizacyjne ZLN, lub są informacje, że ich nie było, jest niewielka. Są to powiaty: garwoliński, w którym ZLN w 1927 posiadał Zarząd Powiatowy, nie przejawiający działalności, bez kół w powiecie, opierający swoje wpływy na sympatykach³⁴;

lubartowski, w którym w rejestrze stowarzyszeń i związków jest wykazany ZLN (nie wiadomo czy jest to koło czy Zarząd Powiatowy), liczący członków 25, którego terenem działalności jest cały powiat³⁵;

lubelski i miasto Lublin w październiku 1926 r. posiadał władze powiatowe ZLN (a na terenie powiatu koło w gminie Piotrków, liczące 48 członków), opierające swoją działalność na ok. 7000 członków i sympatyków (w tym w powiecie ok. 500)³⁶;

węgrowski posiadał Zarząd Powiatowy, 8 kół ZLN w powiecie, liczących ogółem 402 członków³⁷. Dokument zawierający te dane nie jest datowany; przypuszczalnie przedstawia stan jeszcze sprzed przewrotu majowego. W styczniu 1927 r. istniał w Węgrowie sekretariat ZLN, ale w powiecie kół już nie było, gdyż starosta informował: „[...] wpływy poszczególnych ugrupowań politycznych nie mają charakteru organizacyjnego, opierają się na sympatiach ludności, która jednak nie przejawia chęci organizowania się.”³⁸

2 — Grupa powiatów, w których istnieje organizacja ZLN, ale nie mamy na to bezpośrednich dowodów, np. nie wiemy czy istniały koła i Zarząd ZLN w powiecie bialskim, ale posiadamy informację, że pod wpływem ZLN aktywnie działają następujące organizacje: Narodowa

³³ Statut Związku Ludowo-Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1925.

³⁴ WAPL, UWL, 196, s. 29.

³⁵ WAPL, Starostwo Powiatowe Lubartowskie, 14, s. 12—13.

³⁶ WAPL, UWL, 198, s. 3.

³⁷ WAPL, UWL, 162, s. 81.

³⁸ WAPL, UWL, 196, s. 112.

Organizacja Kobiet, Koło Polek, Polska Macierz Szkolna, „Sokół” i inne³⁹. W Hrubieszowie w lipcu 1927 r. istniało koło ZLN nieczynne od roku, które próbował ożywić Jan Pawłowicz (prezes hrubieszowskiego „Sokoła”)⁴⁰. Widocznie akcja Pawłowicza nie powiodła się, gdyż ani ZLN, ani później SN, nie miały tam żadnej organizacji aż do roku 1937⁴¹.

Przypuszczalnie istniała organizacja ZLN w powiatach: łukowskim, siedleckim, a napewno działali tam członkowie tego stronnictwa.

3 — Grupa powiatów, w których nie występują wpływy ZLN w formie zorganizowanej, ale istnieją i działają członkowie ZLN. Są to: Konstantynów („[...] w powiecie [...] są tylko zwolennicy, sympatycy programów poszczególnych partii politycznych” i podane nazwiska sześciu działaczy ZLN)⁴², Janów Lubelski, Krasnostaw, Puławy, Tomaszów, Zamość, Radzyń, Sokołów, Włodawa, Chełm, Biłgoraj.

Z powyższych danych wynika, że wpływy Związku Ludowo-Narodowego w województwie lubelskim nie miały silnych i trwałych ram organizacyjnych, a opierały się na tzw. „sympatykach”, którzy popierali raczej program endecji, czy nawet poszczególnych działaczy, a nie organizację. Poszczególne koła, organizacje, czy grupy sympatyków przejawiały działalność przeważnie w akcjach wyborczych. Biorąc pod uwagę kryteria strukturalno-organizacyjne i idąc za propozycją Sz. Chodaka, można określić Związek Ludowo-Narodowy jako partię o strukturze zdecentralizowanej⁴³.

Drugim, obok ZLN głównym filarem wpływów endecji był — powstały 4 grudnia 1926 r. — Obóz Wielkiej Polski⁴⁴. W Lublinie zaczął się on organizować w grudniu 1926 r., a w następnych miesiącach w powiatach województwa lubelskiego. 26 czerwca 1927 r. odbyła się w Lublinie konferencja przedstawicieli i członków OWP, która miała na celu ujednoczenie struktury organizacyjnej Obozu na terenie województwa. Konferencja dokonała wyboru 7-osobowego Zarządu Wojewódzkiego OWP oraz uzależnionej od niego 12-osobowej Rady Wojewódzkiej. W skład Zarządu Wojewódzkiego weszli: dr Adam Majewski — oboźny wojewódzki, Roman Ślaski — skarbnik, Józef Kanarowski i Bolesław Duksza — propaganda, Edward Rettinger — radca prawny, Stanisław Bryła i Feliks Moskałewski — komisja rewizyjna.

Drogą głosowania powołano też oboźnych powiatowych:

Lublin — Stefan Kowerski (do marca 1928 r. — St. Bryła, a od marca 1928 r. — Jan Skibiński),

Biała Podlaska — Józef Amouraux,

Biłgoraj — Władysław Nowakowski (w styczniu 1928 r. — Józef Kiełczewski),

³⁹ WAPL, UWL, 337, s. 7.

⁴⁰ WAPL, Starostwo Powiatowe Hrubieszowskie, 37, s. 75.

⁴¹ WAPL, UWL, 182, s. 7—8.

⁴² WAPL, Starostwo Powiatowe Krasnostawskie, 4, s. 2—3.

⁴³ Sz. Chodak *Systemy partyjne Europy Zachodniej*. Studia Socjologiczno-Polityczne, nr 9. Warszawa 1961, s. 26—27.

⁴⁴ O OWP pisali: R. Wapiński *Endecja na Pomorzu 1920—1939*. Gdańsk 1966; Tenże *Niektóre problemy ewolucji ideowo-politycznej endecji w latach 1919—1939*, „Kwartalnik Historyczny” 1966; R.73, z. 4; Sz. Rudnicki *Narodowa Demokracja po przewrocie majowym. Zmiany organizacyjne i ideologiczne (1926—1930)*. Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i Studia z okresu 1914—1939. T. XI, Warszawa 1967. Są to jedyne, jak dotychczas, prace o endecji po roku 1926.

Chełm — Maksymilian Bieńkowski,
 Garwolin — dr Jan Kuczewski (od stycznia 1928 r. — Ludwik Olędzki),
 Hrubieszów — Stanisław Suchodolski,
 Janów Lubelski — Stanisław Kuczewski,
 Krasnystaw — Stefan Wolski (właściwie był nim P. Wisz),
 Łuków — Jan Gautiera,
 Lubartów — Michał Zamojski,
 Puławy — Franciszek Koprucki,
 Radzyń — Kazimierz Rudnicki (maj 1927 r. — Władysław Chełmicki),
 Sokołów — Stanisław Klimkiewicz,
 Siedlce — Ludwik Dec (w styczniu 1928 r. — prawdopodobnie Zygmunt
 Chrzanowski),
 Tomaszów — Waclaw Borecki,
 Węgrów — Wincenty Orłowski,
 Włodawa — Klemens Pietrzak (w 1928 r. — T. Libiszewski),
 Zamość — Stanisław Kłakocki (lub Stanisław Kowerski).

Zadaniem ich była organizacja działalności OWP w powiatach, a przede wszystkim powołanie rad powiatowych⁴⁵.

Zróżdła dla lat 1927—1928 informują o istnieniu organizacji OWP w 11 powiatach województwa, przy czym szczególną aktywność wykazywał w Białej Podlaskiej, a zwłaszcza w Chełmie, gdzie zmajoryzował nawet ZLN i ogarnął swoim wpływem — odgrywający w życiu Chełma znaczną rolę — Klub Mieszczański⁴⁶. Informacja z maja 1927 r. podaje, że OWP wydaje „Głos Ziemi Chełmskiej”⁴⁷. Brak jest natomiast wiadomości o istnieniu OWP w powiatach: Biłgoraj, Hrubieszów, Janów Lubelski, Konstantynów, Lubartów, Łuków, Sokołów i Węgrów. W kilku powiatach powstał później, gdyż są wymienione w momencie rozwiązywania OWP w województwie lubelskim (28 marzec 1933). Natomiast w powiatach: Biłgoraj, Hrubieszów, Lubartów i Łuków nie istniał nigdy⁴⁸.

Od początku swego istnienia endecja dbała i walczyła o wpływy w organizacjach społecznych, gdyż poprzez nie oddziaływała na poszczególne środowiska społeczne, organizując różne akcje z kampaniami wyborczymi do sejmu włącznie.

Organizacje, które znalazły się w orbicie wpływów endecji można podzielić na dwie grupy:

1 — organizacje będące autonomicznymi częściami endecji, jak Narodowa Organizacja Kobiet, Młodzież Wszechpolska itp.;

2 — organizacje formalnie niezależne, w których występowały wpływy endecji, np. Towarzystwo „Rozwój”, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, korporacje akademickie, Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej, Związek Ziemiaków, Polska Macierz Szkolna.

W roku 1928 istniały w województwie lubelskim 4 oddziały Narodowej Organizacji Kobiet: w Białej Podlaskiej, Lublinie, Zamościu i Puławach. Szczególnie aktywne były koła w Białej Podlaskiej i Lublinie. W sprawozdaniu z 11 czerwca 1927 r. wojewoda, podkreślając dużą aktywność

⁴⁵ WAPL, UWL, 339, s. 37—41.

⁴⁶ WAPL, Starostwo Powiatowe Łukowskie, 107.

⁴⁷ WAPL, UWL, 337, s. 31.

⁴⁸ WAPL, UWL, 172, s. 173.

ność koła NOK w Białej Podlaskiej, stwierdza, że stale organizuje ono odczyty i pogadanki, prowadzi ochronkę dla dzieci robotników, organizuje młodzież w stowarzyszenia i związki młodzieżowe, organizuje kursy dla dziewcząt wiejskich. Zorganizowano szkołę i warsztat czapkarski oraz herbaciarnię ludową, zainicjowało akcję opieki nad dziećmi z Górnego Śląska na okres ferii letnich⁴⁹. Poza przytoczonymi formami pracy społeczno-oświatowej, kobiety z NOK włączyły się do akcji politycznych endencji, m. in. brały udział w akcjach wyborczych, czy w burzliwej, organizowanej przez kler, kampanii przeciw ślubom cywilnym.

Na terenie województwa lubelskiego działało również Stowarzyszenie „Rozwój”, którego dwa aktywniejsze koła istniały w Lublinie i Hrubieszowie. Prowadziły one akcję odczytową, prelegentem „Rozwoju” był Bolesław Dukszta.

Ekspozyturą ZLN na odcinku młodzieży akademickiej była Młodzież Wszepolska, organizacja istniejąca od 1922 r.⁵⁰ W Lublinie koło Młodzieży Wszepolskiej istniało na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, ale aktywniejszej działalności nie przejawiało, poza pomocą ZLN w akcjach wyborczych, czy walką o mandaty w samorządzie akademickim.

Do organizacji, w których występowały wpływy ZLN zaliczyć należy: Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, jedną z najstarszych organizacji społecznych, tradycyjnie podporządkowaną wpływom endencji. Głównymi ośrodkami ruchu sokolego w województwie lubelskim był Lublin, gdzie głównym działaczem był Feliks Moskałewski (jednocześnie członek Zarządu Wojewódzkiego OWP) i Kozłówka w powiecie Lubartów, gdzie pracą „Sokoła” kierował hr Adam Zamoyski.

Poza Lublinem i Kozłówką gniazda sokole istniały w Białej Podlaskiej, Hrubieszowie, Janowie Lubelskim, Lubartowie, we wsi Wierzejki (pow. Łuków), w Puławach (pod wpływami OWP), Radzyniu (założone przez OWP, a prezesem był jeden z najstarszych i najwybitniejszych działaczy ZLN w województwie lubelskim — ks. Seweryn Czetwertyński), Zamościu. Towarzystwo „Sokół” i jego gniazda nie przejawiały jednak żywszej działalności, a niektóre istniały tylko formalnie, np. gniazdo w Lubartowie.

Najbardziej masową organizacją społeczną, w której występowały wpływy ZLN był Związek Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej znajdujący się pod wpływami duchowieństwa katolickiego. Endecja w latach 1905—1928 zaniedbała pracę z młodzieżą, z czego, przy końcu tego okresu, zdała sobie sprawę. Jedną z prób naprawienia tego zaniedbania, była akcja opanowania młodzieży, głównie wiejskiej przez SMP. Tutaj wiele pomocy okazali proendeccy księża. Również świeccy działacze ZLN pełnili funkcje prezesów w kołach SMP, uczestniczyli w zebraniach, często wygłaszali odczyty. W Lublinie prezesem SMP był dr A. Majewski⁵¹. Po wyborach w 1928 r. endecja, a zwłaszcza OWP, uaktywniły swoją działalność na tym odcinku (zdarzały się wypadki przechodzenia całych kół SMP do placówek OWP).

⁴⁹ WAPL, UWL, 337, s. 7.

⁵⁰ A. Bełcikowska *Stronnictwa i związki polityczne w Polsce*. Warszawa 1925, s. 984—985.

⁵¹ W. Mysiek *Katolicki kościół w Polsce w latach 1918—1939*. Warszawa 1966, s. 281.

Do przewrotu majowego wpływy endecji na warstwę ziemiańską szły za pośrednictwem Związku Ziemiaków. Po roku 1926, kiedy ziemiaństwo poparło Piłsudskiego, również i w Związku Ziemiaków rozpoczęło się odchodzić od endecji. Szczególnie ujawniło się to w kampanii wyborczej w 1928 r. a zwłaszcza po powstaniu BBWR. Ponieważ Zarząd Główny dał swobodę decyzji poszczególnym kołom w zakresie wyboru listy na jaką mają głosować, stąd niektóre opowiadały się za listą nr 24, pozostałe za listą nr 1. I tak, np. garwolińskie koło Związku Ziemiaków poparło BBWR, koła: siedleckie i hrubieszowskie były pod zdecydowanymi wpływami ZLN, natomiast w powiecie łukowskim w tajnym głosowaniu spośród 14 osób 6 wypowiedziało się za poparciem BBWR, 5 za listą nr 24, a pozostałe wstrzymały się od głosu⁵². Dwuznaczne stanowisko zajęli ziemianie powiatu węgrowskiego, którzy 25 lutego 1928 r., w dniu bytności ministra spraw wewnętrznych w Węgrowie, zadeklarowali poparcie dla BBWR, ale już w sprawozdaniu z 29 lutego 1928 r. starosta informuje, że August Wielobycki i Kukier — prezes Związku Ziemiaków — popierają agitację endecką i występują przeciw BBWR⁵³.

Wśród warstw średnich w miastach endecja miała wpływy w klubach społecznych, które prowadziły działalność polityczną, np. ich członkowie tworzyli listy wyborcze do rad miejskich, czy organizowali agitację w kampaniach wyborczych do sejmiku. Do takich klubów należały: Klub Mieszkański w Chełmie, o którym pisał wojewoda: „12 II 1928 r. w Chełmie Klub Mieszkański, pozostający pod wyłącznymi wpływami OWP, urządził zebranie członków (ok. 80 osób). Omawiano sprawę wyborów i konieczność popierania listy 24, oraz sprawę uruchomienia czasopisma „Głos Ziemi Chełmskiej”⁵⁴; Klub Społeczny w Hrubieszowie, liczący 102 członków, którego prezesem był działacz ZLN — F. Czarkowski, Klub Miejski w Łukowie, Resursa Obywatelska w Puławach, będąca klubem towarzyskim inteligencji, której zarząd wybrany we wrześniu 1927 r. składał się z 10 sympatyków ZLN i 2 PPS⁵⁵. Endecja miała też poważne wpływy w organizacjach kupieckich (zwłaszcza w Stowarzyszeniu Kupców Polskich), stowarzyszeniach właścicieli nieruchomości, w związkach i stowarzyszeniach rzemieślniczych.

Endecja próbowała też dotrzeć do ludzi pracy. O ile łatwiej organizowała pracowników bezpośrednio uzależnionych od endeckich pracodawców (np. w wyborach do Rady Miejskiej m. Lublina listę endecką poparły: Stowarzyszenie Służby Domowej i Związek Chrześcijański Służby Domowej), o tyle trudniej było jej dotrzeć do robotników fabrycznych. Endeckie związki zawodowe (Praca Polska) były jeszcze wtedy bardzo słabe w porównaniu z innymi.

Do ludności wsi w województwie lubelskim endecja docierała poprzez kółka rolnicze, których część, zwłaszcza w gminach drobnoszlacheckich na Podlasiu, była pod jej wpływami, koła gospodyń wiejskich, straż pożarną itp.

⁵² WAPL, Starostwo Powiatowe Łukowskie, 107, nlb. Tygodniowe sprawozdanie sytuacyjne wojewody z 21 I 1928 r.

⁵³ WAPL, Starostwo Powiatowe Węgrowskie, 3, s. 25—27.

⁵⁴ WAPL, Starostwo Powiatowe Łukowskie, 107, Tygodniowe sprawozdanie sytuacyjne wojewody nr 7 z 18 II 1928 r.

⁵⁵ WAPL, Starostwo Powiatowe Puławskie, 3, s. 39.

Poważnym ośrodkiem oddziaływania endecji na mniej uświadomioną ludność miast i wsi były różne organizacje i bractwa religijne. W wyborach do Rady Miejskiej w Lublinie w 1927 r. zgłosiły akces do endeckiego Chrześcijańskiego Komitetu Gospodarczego Obrony Polskości Lublina: Bractwo Św. Trójcy i Stowarzyszenie Rycerzy Serca Jezusowego⁵⁶. Pro-endeckie było Stowarzyszenie Miłosierdzia Św. Wincentego à Paulo. Tam gdzie sympatykami endecji byli księża, bractwa i organizacje, zwłaszcza kobiece, stanowiły bazę wpływów endecji. Wojewoda oceniając sytuację polityczną w powiecie lubelskim (październik 1926) stwierdzał: „[...] na wsi znajduje się politycznie bardzo niepewny element, który stanowią kobiety, pozostające pod przemożnym wpływem kleru, to też od ustosunkowania się kleru do akcji wyborczej w znacznej mierze zależeć będzie ostateczny wynik tej akcji.”⁵⁷ W powiecie węgrowskim w agitacji przedwyborczej księża (wszyscy opowiedzieli się za listą 24) nawoływali do głosowania „[...] prywatnie, z ambon oraz przez służbę swoją osobistą i kółka religijne.”⁵⁸ Starostowie, oceniając wyniki listy nr 24 w wyborach do sejmu, stwierdzali: „przeważnie jednak zasilają tę listę wszelkiego rodzaju stowarzyszenia i bractwa religijne” (Lubartów)⁵⁹; „Głosy te są głosami w 90% kobiet, należących do bractw i kółek różańcowych, których w powiecie jest bardzo wielka ilość” (Węgrów)⁶⁰.

POWSTANIE STRONNICTWA NARODOWEGO W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM

Pogłębiający się kryzys endecji niepokoił jej działaczy. Szukano przyczyn, obwiniając się często wzajemnie. Szukano dróg wyjścia z kryzysu.

10 czerwca 1928 r. Rada Naczelna Związku Ludowo-Narodowego wysunęła postulat konsolidacji tzw. obozu narodowego. 29 czerwca 1928 r. odbyło się konstytucyjne zebranie Stronnictwa Narodowego. W następnych miesiącach w całym kraju odbywały się zebrania organizacyjne, na których przekształcano ogniwa ZLN w ogniwa Stronnictwa Narodowego. Proces organizacyjnego formowania się SN zamknął Zjazd Rady Naczelnej, na którym dokonano wyboru kierownictwa (Rady Naczelnej i Zarządu Głównego) i uchwalono program. Zjazd odbył się 7 października 1928 r.⁶¹

W województwie lubelskim prace organizacyjne rozpoczęto jeszcze w lipcu 1928 r. 13 lipca w Lublinie odbyło się zebranie organizacyjne SN. Senator Stanisław Kozicki, spełniający nadzór nad województwem lubelskim z ramienia władz centralnych, wygłosił referat o celach politycznych i organizacji SN. Na okres przejściowy wybrano Tymczasowy Komitet Organizacyjny⁶².

15 lipca 1928 r. odbyło się zebranie organizacyjne w Biłgoraju (rów-

⁵⁶ WAPL, UWL, 337, s. 81.

⁵⁷ WAPL, UWL, 198, s. 13.

⁵⁸ WAPL, Starostwo Powiatowe Węgrowskie, 3, s. 25.

⁵⁹ WAPL, Starostwo Powiatowe Lubartowskie, 13, s. 99.

⁶⁰ WAPL, Starostwo Powiatowe Węgrowskie, 3, s. 37.

⁶¹ O powstaniu Stronnictwa Narodowego pisali: patrz przypis 44.

⁶² „Głos Lubelski” nr 198, 18 VII 1928.

niez z odczytem Kozickiego). Wybrano Zarząd Powiatowy SN i ustalono plan pracy w powiecie ⁶³.

Stan tymczasowości trwał do października 1928 r. 21 października odbyło się zebranie organizacyjne przedstawicieli SN z Lublina i 11 powiatów środkowej i południowej Lubelszczyzny, wchodzących w skład okręgu lubelskiego SN (biłgorajski, chełmski, hrubieszowski, janowski, krasnostawski, lubartowski, lubelski, puławski, tomaszowski, włodawski i zamojski). Kozicki złożył sprawozdanie z akcji organizacyjnej w województwie lubelskim, informując, że prawie we wszystkich powiatach, oprócz Włodawy i Biłgoraja, istnieją już komitety powiatowe SN ⁶⁴. Wybrano lubelski Zarząd Okręgowy i delegatów do Rady Naczelnej SN.

Wcześniej, bo jeszcze 22 września 1928 r. odbył się zjazd organizacyjny okręgu podlaskiego w Siedlcach. Władze naczelne reprezentował Karol Wierczak. Na zjeździe były delegacje 8 powiatów okręgu: białskiego, garwolińskiego, konstantynowskiego, łukowskiego, radzyńskiego, siedleckiego, sokołowskiego i węgrowskiego ⁶⁵.

Następnie rozpoczęto zakładanie kół lokalnych w małych miasteczkach i osadach, które dość często, zwłaszcza w początkach istnienia SN, były głównym ośrodkiem działalności SN w powiatach. Takimi ośrodkami były: Zemby w powiecie łukowskim, gdzie aż do 1936 r. miał swą siedzibę łukowski Zarząd Powiatowy, Komarów w powiecie tomaszowskim, Dubienka w powiecie hrubieszowskim, Frampol w powiecie biłgorajskim, czy Parczew w powiecie włodawskim, gdzie w późniejszych latach będzie siedziba władz powiatowych SN na powiat włodawski.

Powstanie Stronnictwa Narodowego miało skonsolidować tzw. obóz narodowy, czyli w jego skład miały wejść wszystkie ugrupowania polityczne i społeczne, które były „polskie, katolickie i narodowe”. Przyłączyły się więc doń, na zasadzie autonomiczności, Obóz Wielkiej Polski, Narodowa Organizacja Kobiet, Młodzież Wszechpolska. Ale fakt ten nie zmieniał w zasadzie sytuacji endecji, gdyż i przedtem organizacje te były jej częściami składowymi. Nowym nabytkiem endecji było Stronnictwo Chrześcijańsko-Narodowe ze Stanisławem Strońskim. Endecy chcieli wciągnąć do Stronnictwa Narodowego również PSL „Piast” i Chrześcijańską Demokrację.

Starania w tej sprawie miały miejsce i w województwie lubelskim. Lubelska chadecja skłaniała się do zjednoczenia, gdyż w Lublinie i sąsiednich powiatach wpływy jej były minimalne, oraz przeżywała kryzys finansowy. 26 lipca 1928 r. odbyło się wspólne posiedzenie przedstawicieli obu partii, na którym SN reprezentowali: dr A. Majewski, R. Ślaski i prof. L. Wańsiczakowski, ChD zaś rejent Smólski. W wyniku tego spotkania postanowiono zwołać ogólne zebranie członków obydwu organizacji, na którym sprawa miała być ostatecznie rozstrzygnięta. Urząd Wojewódzki przypuszczał, że połączenie nastąpi w końcu sierpnia lub początkach września i to bez względu na stanowisko władz naczelnych Chrześcijańskiej Demokracji ⁶⁶.

5 sierpnia 1928 r. na zebraniu w Lublinie, na którym lubelskie koło

⁶³ Tamże.

⁶⁴ „Głos Lubelski” nr 295, 23 X 1928 i WAPL, UWL, 352, s. 7.

⁶⁵ „Głos Lubelski” nr 267, 25 IX 1928.

⁶⁶ WAPL, UWL, 349, s. 3.

ZLN podjęło uchwałę wstąpienia do SN, Kozicki poinformował zebranych o pertraktacjach w sprawie zjednoczenia SN i ChD. Stwierdził, że Zarząd Główny ChD zgodził się na połączenie, obecnie chodzi jedynie o zgodę zarządów wojewódzkich obu partii⁶⁷. Jeszcze przy końcu września istniały silne tendencje do wchłonięcia ChD przez Stronnictwo Narodowe⁶⁸, lecz rozmowy zjednoczeniowe zakończyły się niepowodzeniem.

Jedynie w powiecie włodawskim, na zebraniach SN we Włodawie i Parczewie, Teodor Libiszewski oznajmił zebranych o przyłączeniu do SN Chrześcijańskiej Demokracji i częściowo PSL „Piaśt”⁶⁹.

Można więc stwierdzić, że w początkach nowego etapu w historii lubelskiej, jak również polskiej, endecji, pod nowym szyldem Stronnictwa Narodowego kryły się stare siły. Nie zmieniły się ani zasadnicze hasła programowe, ani kierunki i formy pracy.

Natomiast ramy organizacyjne Stronnictwa Narodowego były szersze niż Związku Ludowo-Narodowego; sieć zarządów powiatowych objęła całe województwo, nawet te powiaty, w których dotychczas nie było żadnej organizacji ZLN. Jednak wiele z nich nie rozwinęło żadnej działalności i w przyszłości trzeba je było reaktywować.

ENDECJA W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM W LATACH 1928—1930

Po powołaniu Zarządu Wojewódzkiego, zarządów okręgowych i sieci zarządów powiatowych, nadal najważniejszym problemem w działalności SN była akcja organizacyjna. Przejawiała się ona w zakładaniu kół SN, umacnianiu wpływów endeckich w organizacjach społecznych oraz aktywizacji tych organizacji, w samorządzie — w radach gminnych a zwłaszcza miejskich.

Przy zakładaniu kół Stronnictwo Narodowe skoncentrowało się początkowo na osadach i miasteczkach. Opanowanie tych ośrodków miało stworzyć punkty wypadowe dla odzyskania wpływów na wsi. W powiecie zamojskim zwrócono uwagę na Szczepieszyn, gdzie w pierwszym kwartale 1929 r. powstało koło SN, liczące 24 członków⁷⁰, działało gniazdo „Sokoła”, oraz na Zwierzyniec, gdzie działało koło Narodowej Organizacji Kobiet i aktywne gniazdo „Sokoła”⁷¹. W Zwierzyńcu 2 czerwca 1929 r. odbył się zlot gniazd sokolich z powiatów: zamojskiego, tomaszowskiego, biłgorajskiego i hrubieszowskiego⁷². W powiecie chełmskim, podejmowano próby założenia kół SN w Rejowcu i Sawinie, gdzie powstała przy końcu 1928 r. placówka Młodych Obozu Wielkiej Polski⁷³. Przepuszczalnie powstało też szereg kół gminnych w powiecie lubelskim, gdyż 13 stycznia 1929 r. odbył się w Lublinie zjazd prezesów i delegatów kół gminnych z udziałem 25 osób⁷⁴.

Najważniejszymi ośrodkami wpływów endecji w tym okresie były

⁶⁷ WAPL, UWL, 349, s. 29.

⁶⁸ WAPL, UWL, 350, s. 139.

⁶⁹ WAPL, UWL, 353, s. 39.

⁷⁰ WAPL, UWL, 354, s. 77.

⁷¹ Tamże, s. 83 oraz 356, s. 89.

⁷² WAPL, UWL, 359, s. 13.

⁷³ WAPL, Starostwo Powiatowe Chełmskie, 3, s. 35.

⁷⁴ WAPL, UWL, 354, s. 43.

nadal Lublin i Siedlce, mimo że w Siedlcach aż do końca kwietnia 1929 r. SN nie przejawiało działalności. Natomiast w pierwszej połowie 1929 r. najaktywniejszymi ośrodkami działalności endecji były Lublin i powiat chełmski. Działalność tę rozwijały SN i OWP.

Głównym działaczem SN w Chełmie był w tym okresie dr Zalewski — lekarz kolejowy, natomiast obożnym powiatowym OWP — ziemianin Maksymilian Bieńkowski. Zalewski 18 stycznia 1929 r., na posiedzeniu Zarządu Powiatowego w Chełmie, stwierdził że praca partyjna od powstania SN (Zarząd Powiatowy powstał 16 grudnia 1928 r.) nie posunęła się naprzód z powodu nieprzysłania sekretarza przez Zarząd Główny SN. Postanowiono więc, nie czekając na pomoc, rozszerzyć organizację, zakładając koła SN w Rejowcu i Sawinie, dokąd w tym celu wysłano delegatów⁷⁵. Pracy jednak nie rozwinięto aż do końca lutego, gdyż ostra zima przerwała komunikację Chełma z powiatem. W międzyczasie Zarząd Główny przysłał legitymacje członkowskie i druki propagandowe. W marcu wzmocniono pracę propagandową (książki, prenumerata czasopism, projekt otwarcia czytelni, zapowiedź organizowania pogadanek politycznych co dwa tygodnie). Wszczęto też starania w sprawie wznowienia pisma „Głos Ziemi Chełmskiej”, nadal aktualną była organizacja kół w terenie⁷⁶.

Dużą aktywność endecji w powiecie chełmskim stwierdzał starosta w czerwcu 1929 r. Jej ośrodkiem był Klub Mieszczański w Chełmie, który przez akcję agitacyjną i szeroki udział w życiu społeczno-gospodarczym miasta utrwalał wpływy endecji. Ożywiła się również praca „Sokoła” i Młodych OWP. Przystąpił też do SN popularny w Chełmie działacz — Mieczysław Krokowski. Działalność ta była systematyczna i planowa, miała ponadto ułatwione warunki, gdyż inne ugrupowania, a zwłaszcza PPS mająca na tym terenie zakorzenione wpływy, nie umiały umiejętnie współzawodniczyć z OWP i SN⁷⁷. W następnych jednak miesiącach nastąpił spadek aktywności, a we wrześniu 1929 r. żywszą działalność w powiecie przejawiały jedynie PPS i Stronnictwo Chłopskie⁷⁸.

Bardzo intensywna działalność Stronnictwa Narodowego rozwijała się w tym okresie w Lublinie. 24 marca 1929 r. odbył się w Lublinie zjazd Rady okręgu lubelskiego. Ze sprawozdań złożonych przez delegatów wynikało, że SN w 11 powiatach okręgu lubelskiego posiadało zarejestrowanych 450 aktywnych członków⁷⁹. W Lublinie ilość członków szybko wzrosła, gdyż już w lipcu koło lubelskie liczyło 300 członków rzeczywistych⁸⁰.

Działalność endecji w Lublinie w tym okresie koncentrowała się wokół wyborów do Rady Miejskiej, które odbyły się 16 czerwca 1929 r. i przyniosły endecji duży sukces. Na 34 779 ważnych głosów, na jej listę (nr 10) padło 8993, co dało jej 13 mandatów (na 48) i pierwsze miejsce, gdyż inne listy uzyskały: BBWR — 10 mandatów, Bund — 9, PPS — 4 i pozostałe od 1 do 4 mandatów. Zwraca uwagę spadek wpływów PPS, która

⁷⁵ WAPL, Starostwo Powiatowe Chełmskie, 3, s. 35.

⁷⁶ Tamże, s. 109, 131.

⁷⁷ Tamże, s. 35, 195—197.

⁷⁸ Tamże, s. 249.

⁷⁹ WAPL, UWL, 356, s. 117.

⁸⁰ WAPL, Starostwo Powiatowe Łukowskie, 111. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne wojewody nr 27 z 6 VIII 1929 r.

w poprzednich wyborach w 1927 r. zdobyła 17 mandatów⁸¹. Gdy weźmiemy pod uwagę wzrost stanu posiadania BBWR (w 1927 r. ugrupowania, które później weszły w skład BBWR zdobyły jedynie 5 mandatów), nasuwa się twierdzenie o wzroście prawicowych wpływów w Lublinie.

Sukces ten przyczynił się na pewno do rozwoju lubelskiego koła SN, a przypuszczalnie i w całym województwie. Wojewoda w lipcu 1929 r. stwierdza: „SN przebudziło się z letargu i przygotowuje się do akcji organizacyjnej, na razie na terenie miejskim”. Przypuszczał, że SN będzie usiłowało „[...] ciężkie położenie gospodarce państwa wyzyskać, zwłaszcza na terenie samorządowym, dla odnowienia swych wpływów wśród szerszych mas ludności.” Już 14 lipca 1929 r. odbyło się w Lublinie nadzwyczajne posiedzenie Zarządu Powiatowego SN w sprawie reorganizacji lubelskiej organizacji. Biorąc pod uwagę, że koło lubelskie liczyło 300 członków i miało kilka tysięcy sympatyków, co utrudniało kontakty, postanowiono dokonać jego podziału na trzy koła dzielnicowe. Sprawie tej zostało poświęcone zebranie Zarządu Powiatowego i Wojewódzkiego w dniu 18 lipca 1929 r.⁸² Wybory zarządów dzielnicowych odbyły się w sierpniu: w Śródmieściu — 11, a na Kalinowszczyźnie i Bronowicach — 18 sierpnia⁸³.

Już w tym okresie Stronnictwo Narodowe zwróciło uwagę na odcinek wiejski, gdzie jego wpływy były nikłe. Na posiedzeniu Zarządu Wojewódzkiego SN 20 października 1929 r. stwierdzono, na podstawie sprawozdań miesięcznych nadsyłanych Sekretariatowi Wojewódzkiemu przez zarządy powiatowe, że działalność SN na wsi znacznie osłabła. Za przyczynę takiego stanu uznano niedostateczną pracę prezesów zarządów powiatowych. Stwierdzono konieczność wzmożenia działalności na odcinku wiejskim, w związku z czym postanowiono zwołać w początkach listopada 1929 r. konferencję prezesów zarządów powiatowych i mężów zaufania oraz zjazd członków Rady Okręgowej⁸⁴. Potwierdzeniem słabości wpływów SN na wsi były wybory do rad gminnych w województwie lubelskim w latach 1928—1930. Posiadam wyniki wyborów tylko do 61 rad gminnych, w których endecja uzyskała zaledwie 47 mandatów na 732, co stanowi 6,4%. Wyprzedziły ją zdecydowanie: Stronnictwo Chłopskie, BBWR i PSL „Wyzwolenie”⁸⁵.

Mimo świadomości, że stan wpływów SN na wsi jest dla niego niekorzystny i mimo planów ożywienia pracy na tym odcinku, kampania ta rozwinie się dopiero w kilka lat później.

W latach 1929—1930, mimo że akcja organizowania zarządów powiatowych objęła w zasadzie całe województwo lubelskie, wiele jeszcze powiatów stanowiło białe plamy na mapie wpływów politycznych Stronnictwa Narodowego. Były to powiaty: hrubieszowski, biłgorajski, tomaszowski, krasnostawski, nie wiemy czy istniały jakieś ogniska organizacyj-

⁸¹ WAPL, UWL, 359, s. 181.

⁸² WAPL, Starostwo Powiatowe Łukowskie, 111. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne wojewody nr 27 z 6 VIII 1929 r.

⁸³ WAPL, Starostwo Powiatowe Łukowskie, 111. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne wojewody nr 28 z 5 IX 1929 r.

⁸⁴ WAPL, UWL, 361, s. 83.

⁸⁵ Na podstawie: WAPL, sprawozdania sytuacyjne wojewody i starostów powiatowych z lat 1928—1930.

ne SN w powiecie janowskim, bardzo słaba była działalność SN w powiatach lubartowskim i łukowskim.

Stosunkowo większą aktywność przejawiały organizacje związane ze Stronnictwem Narodowym, a zwłaszcza Obóz Wielkiej Polski (szczególnie Młodzi OWP), Narodowa Organizacja Kobiet, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” i organizacje, w których SN miało przeważające wpływy, jak Związek Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej, Katolicki Związek Polek, czy wielka ilość organizacji i bractw religijnych.

Ruch Młodych OWP zaczął się rozwijać we Lwowie od marca 1927 r. Pierwsza wzmianka o tym ruchu w województwie lubelskim pochodzi ze stycznia 1928 r. i informuje, że młody endecki działacz Zygmunt Chrzastowski „[...] od kilku miesięcy zabiega usilnie, choć bezskutecznie, o stworzenie na terenie Siedlec „Sekcji Młodych OWP”⁸⁶. Na 15 kwietnia 1928 r. został zapowiadany, nakazany przez Zarząd Główny OWP, zjazd oboźnych powiatowych i mężów zaufania OWP, który miał omówić reorganizację OWP w województwie lubelskim⁸⁷. Reorganizacja miała na celu aktywizację organizacji, nie wykazującej w województwie lubelskim żadnej aktywności. Zjazd nie doszedł do skutku w przewidzianym terminie.

Za początek działalności Młodych OWP na terenie województwa lubelskiego można przyjąć sierpień 1928 r. W tym miesiącu odbyły się dwa zjazdy Młodych OWP — 15 sierpnia w Puławach i 26 sierpnia w Zamościu, gdzie uczestniczyli również delegaci placówek OWP z powiatów: zamojskiego, tomaszowskiego i biłgorajskiego⁸⁸. Dla obojdwu ośrodków był to początek działalności Młodych OWP. Starosta puławski donosił wojewodzie, że oddział Młodych OWP ma też powstać w Opolu Lubelskim oraz, że ZG OWP zwraca prawdopodobnie szczególną uwagę na powiat puławski⁸⁹. 2 września 1928 r. odbył się powiatowy zjazd Młodych OWP w Lublinie. Wszystkie zjazdy odbywały się pod patronatem władz Dzielnicy Lubelsko-Wołyńskiej z dr Adamem Majewskim — oboźnym dzielnicowym — na czele⁹⁰.

Aktywnym ośrodkiem ruchu Młodych OWP był Chełm. W listopadzie 1928 r. istniały w powiecie chełmskim trzy placówki Młodych OWP: w Chełmie, Uhrusku i Żółtańcach, licząc ogółem 29 członków⁹¹, a w miesiąc później działały już następne dwie nowe: w Sawinie i Siedliszczu⁹². W styczniu 1929 r. Młodzi OWP w Chełmie prowadzili aktywną akcję rekrutacyjną wśród młodzieży szkolnej. Posiadali 12 sympatyków w Szkole Rzemieślniczej w Chełmie, których w najbliższym czasie miano przyjąć do OWP. Planowano też założenie placówki w gimnazjum męskim w seminarium⁹³.

Rolę Zarządu Wojewódzkiego Młodych OWP spełniał w tym okresie

⁸⁶ WAPL, Starostwo Powiatowe Łukowskie, 107. Tygodniowe sprawozdanie sytuacyjne wojewody nr 1 z 7 I 1928 r.

⁸⁷ WAPL, Starostwo Powiatowe Łukowskie, 108. Tygodniowe sprawozdanie sytuacyjne wojewody nr 15 z 14 IV 1928 r.

⁸⁸ „Głos Lubelski” nr 246, 4 IX 1928.

⁸⁹ WAPL, Starostwo Powiatowe Puławskie, 4, s. 105, 139.

⁹⁰ „Głos Lubelski” nr 246, 4 IX 1928.

⁹¹ WAPL, UWL, 352, s. 127.

⁹² WAPL, UWL, 353, s. 69.

⁹³ WAPL, Starostwo Powiatowe Chełmskie, 3, s. 37.

Zarząd Koła Młodych w Lublinie⁹⁴. W latach 1929—1930 Młodzi OWP rozwinęli akcję zakładania swych placówek na wsi⁹⁵. Poza kołami Młodych Obóz Wielkiej Polski nie przejawiał większej działalności.

Energiczną działalność rozwijała w tym okresie Narodowa Organizacja Kobiet. Jeszcze w 1928 r. zajęła krytyczną postawę wobec Związku Ludowo-Narodowego za przegrane wybory do sejmu, zarzucając jego działaczom brak aktywności. Podjęto plany rozszerzenia organizacji⁹⁶. Do istniejących w 1928 r. czterech kół NOK: w Lublinie, Białej Podlaskiej, Zamościu i Puławach, doszły nowe: w styczniu 1929 r. — w Krasnymstawie⁹⁷, w czerwcu 1929 r. w Chełmie⁹⁸, a w maju 1930 r. — w Opolu Lubelskim⁹⁹.

W sierpniu 1928 r. NOK w Puławach kierowała akcją kobiecych zrzeszeń religijnych, których członkinie zbierały wśród znajomych podpisy protestacyjne przeciw rządowym zamiarom usunięcia religii ze szkół¹⁰⁰. Akcja ta absorbowwała NOK i inne organizacje społeczne związane z endecją przez cały, omawiany okres i była jednym z propagandowych motywów w walce o wpływy, zwłaszcza z sanacją. Drugą sprawą absorbującą NOK była akcja protestacyjna przeciw rozwodom i ślubom cywilnym. Rezolucje w tej sprawie podjęto na wojewódzkim zjeździe delegatek NOK w Lublinie 28 kwietnia 1929 r.¹⁰¹

Od lutego do czerwca 1929 r. dużą aktywność przejawiało koło NOK w Krasnymstawie¹⁰². W 1930 r. koło NOK w Krasnymstawie również przejawiało ożywioną działalność, kontynuując akcje prowadzone w roku poprzednim, zajmując się też sprawami polskiej polityki zagranicznej¹⁰³.

Drugim aktywnym kołem Narodowej Organizacji Kobiet było koło lubelskie¹⁰⁴. W tym też czasie z inicjatywy NOK 12 organizacji religijnych z Lublina zgłosiło do starosty grodzkiego w Lublinie protest przeciw wywieszaniu pornograficznych obrazów filmowych na ulicach Lublina¹⁰⁵.

Ożywienie działalności „Sokoła” stwierdzono w kwietniu 1928 r.¹⁰⁶ Nadal aktywnymi ośrodkami jego działalności były: Kozłówka, którego właściciel hr. Adam Zamoyski, prezes sokolstwa polskiego, wycofał się ze Stronnictwa Narodowego, pragnąc skoncentrować się na pracy w „Sokole”¹⁰⁷, Lublin — ośrodek władz wojewódzkich i okręgowych. Aktywizował się również nowy rejon — Zamojszczyzna.

W latach 1929—1930 zaznaczył się rozwój organizacyjny „Sokoła”.

⁹⁴ WAPL, UWL, 354, s. 83.

⁹⁵ „Głos Lubelski” nr 24, 27 I 1930.

⁹⁶ WAPL, Starostwo Powiatowe Łukowskie, 108. Tygodniowe sprawozdanie sytuacyjne wojewody nr 21 z 26 V 1928 r.

⁹⁷ WAPL, Starostwo Powiatowe Krasnostawskie, 23, s. 43—47.

⁹⁸ WAPL, Starostwo Powiatowe Chełmskie, 3, s. 197.

⁹⁹ WAPL, Starostwo Powiatowe Puławskie, 4, s. 105.

¹⁰⁰ Tamże.

¹⁰¹ WAPL, UWL, 358, s. 13.

¹⁰² WAPL, Starostwo Powiatowe Krasnostawskie, 23, s. 69—173.

¹⁰³ „Głos Lubelski” nr 72, 14 III 1930.

¹⁰⁴ „Głos Lubelski” nr 68, 10 III 1930.

¹⁰⁵ „Głos Lubelski” nr 67, 9 III 1930.

¹⁰⁶ WAPL, Starostwo Powiatowe Łukowskie, 108. Tygodniowe sprawozdanie sytuacyjne wojewody nr 17 z 28 IV 1928 r.

¹⁰⁷ WAPL, Starostwo Powiatowe Lubartowskie, 13, s. 239.

Powstało szereg nowych gniazd: w Wysokim (pow. Krasnystaw), w Chełmie (powołanie do życia po okresie zawieszenia przez Zarząd Wojewódzki), we Włodawie, Łukowie, w Komarowie (pow. Tomaszów), w Nasutowie (pow. Lubartów).

Dnia 14 kwietnia 1929 r. prezes Okręgu Lubelskiego — Feliks Moskalewski stwierdził, że we wszystkich 14 powiatach okręgu lubelskiego istnieją już gniazda „Sokoła”, a liczba członków zwiększyła się do 290¹⁰⁸.

Na okręgowym zjeździe prezesów i naczelników gniazd „Sokoła” 14 kwietnia 1929 r. w Lublinie utworzono Okręg Zamojski, do którego weszły powiaty: zamojski, hrubieszowski, krasnostawski, janowski, tomaszowski i biłgorajski. Prezesem Okręgu został hr. Michał Zamoyski. Natomiast powiat garwoliński został przydzielony do Warszawskiego Okręgu „Sokoła”¹⁰⁹. W marcu miała miejsce próba utworzenia podlaskiego podokręgu „Sokoła”¹¹⁰.

„Sokół”, obok dziedziny kultury fizycznej, prowadził też działalność o charakterze kulturalno-politycznym. Formy tej działalności to m. in. zabawy publiczne, odczyty na tematy okolicznościowe, obchody rocznic narodowych, pogadanki, udział w akcjach społeczno-politycznych. „Sokół” wziął też udział w rozpętanej w latach 1929—1930 kampanii klerykałnej, w której tak aktywną rolę odegrała Narodowa Organizacja Kobiet¹¹¹.

Należy zaznaczyć, że mimo wyżej omówionego względnego ożywienia, zasięg towarzystwa nie był wielki w województwie lubelskim. Cierpiało ono na braki finansowe, uskarżało się na brak dopływu młodzieży, gdyż w rozwoju kultury fizycznej miało wtedy już wielu młodszych i prężniejszych w działaniu konkurentów.

Zanotować też należy rozwój organizacyjny i aktywizację Związku Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej (męskiej i żeńskiej). Widzimy to: w marcu 1928 r. w powiecie puławskim, w czerwcu 1928 r. w powiecie włodawskim, w styczniu 1930 r. w powiecie biłgorajskim. W roku 1929 na Podlasiu było 107 SMP męskich zrzeszających 3421 członków¹¹². Przyczynami ożywienia i rozwoju SMP była ich rola jako jednej z „kolumn” reorganizującej się w latach 1929—1930 Akcji Katolickiej¹¹³, uroczyste obchody 10-lecia istnienia najstarszych kół SMP na Lubelszczyźnie, oraz przesuwanie się nastrojów społeczeństwa w tym okresie na prawo.

Poza omówionymi, politycznym i społecznym zapleczem endecji nadal były zrzeszenia i organizacje: „Rozwój” (nowe koło w Zwierzyńcu), kupieckie, rzemieślnicze, studenckie i duża ilość bractw i organizacji religijnych. Ich działalność szczególnie była owocna dla endecji w kampanii wyborczej do sejmu w 1930 r.

W wyborach do sejmu w 1930 r. na terenie województwa lubelskiego poszczególne listy uzyskały mandatów: lista nr 1 (BBWR) — 17; lista

¹⁰⁸ WAPL, UWL, 357, s. 51. „Głos Lubelski” nr 57 z 27 II 1930 podaje, że w samym Lublinie „Sokół” liczył ponad 500 członków.

¹⁰⁹ Tamże.

¹¹⁰ „Głos Lubelski” nr 67, 9 III 1930.

¹¹¹ „Głos Lubelski” nr 62, 4 III 1930.

¹¹² „Głos Lubelski” nr 146, 30 V 1930.

¹¹³ W. Mysiek op. cit. s. 286.

nr 4 (SN) — 4; lista nr 7 i 22 (Centrolew) — 6, w tym Stronnictwo Chłopskie — 4, PPS — 1, PSL „Wyzwolenie” — 1; lista nr 19 (ChD) — 2; ZLCh „Samopomoc” — 1.

Ogółem na listę nr 4 padło 112 138 ważnych głosów. Należy jednak zaznaczyć, że w dwóch okręgach: 24 (Puławy — Garwolin — Łuków) i 28 (Krasnystaw — Hrubieszów — Janów) lista nr 4 została unieważniona. W okręgu 24 zwolennicy SN demonstracyjnie oddali głosy na chadecką listę nr 19, która w tym okręgu uzyskała 34 757 głosów, co dało jej dwa mandaty. Znając wpływy Chrześcijańskiej Demokracji w tym okręgu, można te głosy w ogromnej większości zapisać na konto Stronnictwa Narodowego¹¹⁴.

Porównując te wyniki z wynikami z roku 1928, należy je uznać za sukces Stronnictwa Narodowego. Przyczyn tego sukcesu jest kilka. Na wstępie stwierdzić należy, że nie jest on chyba następstwem wzrostu organizacyjnego partii. Na tym odcinku nastąpiło jedynie zahamowanie kryzysu. Natomiast sprawność organizacyjna endecji w tej kampanii była nie tylko wyższa niż w roku 1928, ale sprawniejsza od innych stronnictw. Podkreślał to wojewoda lubelski w swoim sprawozdaniu¹¹⁵ oraz A. Czubiński w swojej pracy¹¹⁶. Za następną przyczynę uznać należy spadek popularności sanacji, spowodowany kryzysem gospodarczym i sprawą brzeską. Ale chyba najpoważniejszą przyczyną sukcesu SN, a klęski Centrolewu, było ogólne przesunięcie się nastrojów społeczeństwa polskiego na prawo. Jeżeli uznamy słuszność tej tezy, przyznać należy, że w tym procesie endecja odegrała dużą rolę. Stronnictwo Narodowe, a przede wszystkim podporządkowane jej organizacje, współorganizowały z duchowieństwem rzymsko-katolickim wielką kampanię wojującego klerykalizmu. Wzięły w niej udział m. in. NOK, „Sokół”, SMP, organizacje młodzieży akademickiej, stowarzyszenia i bractwa religijne itd. Szczególne nasilenie tej akcji miało miejsce w 1930 r.¹¹⁷ Zorganizowano również akcje przeciw ograniczaniu religii w szkołach, protesty NOK, Katolickiego Związku Polek oraz strajki szkolne na tym tle w Kazimierzu i Wąwolnicy¹¹⁸. Dla swoich celów wykorzystywała endecja akcje przeciw rozwodom i ślubom cywilnym, uroczyste obchody 25-lecia walk unitów na Podlasiu, Kongres Eucharystyczny w Poznaniu i reorganizację i aktywizację Akcji Katolickiej.

Stwierdzić należy, że wszystkie te posunięcia przygotowały grunt pod sukces endecji w wyborach. Znaczenie tego sukcesu polegało nie tylko na zdobyciu większej ilości mandatów niż w roku 1928. Przy ówczesnej roli sejmu fakt ten miał drugorzędne znaczenie. Ważniejszym był fakt sprawdzenia wpływów Stronnictwa Narodowego po reorganizacji, podbudowa moralna działaczy i członków, co stało się jednym z punktów wyjściowych przemian następujących w endecji od 1931 r.

Zbyt słabo są znane dzieje endecji w województwie lubelskim, by stawiać dalej idące wnioski, ale wydaje się, że w opracowaniach historycznych dotyczących ruchu politycznego na tym terenie nie doceniało

¹¹⁴ WAPL, UWL, 163, s. 125, 137.

¹¹⁵ WAPL, UWL, 162, s. 61.

¹¹⁶ A. Czubiński *Centrolew*. Poznań 1963, s. 247.

¹¹⁷ Patrz: „Głos Lubelski” Rocznik 1930.

¹¹⁸ *Tamże*.

się jej roli. Przyczyną tego wydaje się być fakt trudności określenia wpływów i zasięgu tego ruchu politycznego. Trudność ta wynika ze słabości organizacyjnej głównych części składowych endecji: Związku Ludowo-Narodowego, a później Stronnictwa Narodowego. Niesystematyczna praca kół, ich częste zamieranie do tego stopnia, że w wielu miejscowościach powoływane były kilkakrotnie od nowa, opieranie struktury organizacyjnej na autorytecie jednego człowieka, co często było przyczyną organizacyjnych załamań i wreszcie brak źródeł wytworzonych przez samą endecję, uniemożliwia oparcie oceny wpływów tego ugrupowania na najpewniejszych i najłatwiej uchwytanych danych.

Siła endecji, zasięg i trwałość jej wpływów, opierała się nie tylko na Związku Ludowo-Narodowym czy Stronnictwie Narodowym, a nawet nie głównie na niej. Wydaje się, że te wpływy opierały się na takich elementach programu jak: antykomunizm, klerykalizm, antysemityzm (ten ostatni zwłaszcza od roku 1931), pojmowanych bardzo płytko, na doraźny użytek ruchu, a przez to łatwo docierających do adresata. Były one adresowane do grup reakcyjnych, mało wyrobionych politycznie, ulegających wpływom kleru i ziemiaństwa. Stąd wynika trwałość wpływów endecji nawet w miejscowościach gdzie nie było kół ZLN czy SN. Dlatego też bardzo często te wpływy opierały się głównie na licznych organizacjach „satelickich”, zajmujących się zagadnieniami marginesowymi w działalności partii politycznej: dobroczynnością, praktykami religijnymi, wychowaniem fizycznym, czy zagadnieniami wychowawczo-kulturalnymi.

Chcąc więc poznać zasięg wpływów, jej rolę w życiu społeczno-politycznym województwa lubelskiego, postulować należy badania nie tylko i nie tyle w dziedzinie jej struktury organizacyjnej (gdzie możliwości są bardzo ograniczone), ile w dziedzinie świadomości społecznej ludności tego województwa.

СФЕРА ОРГАНИЗАЦИОННОГО И ПОЛИТИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ ЭНДЕЦИИ В ЛЮБЛИНСКОМ ВОЕВОДСТВЕ В 1927—1930 ГГ.

Резюме

Настоящая статья охватывает события 1927—1930 гг. В эти годы в эндеции происходили организационные изменения. Эти изменения проводились для того, чтобы предотвратить кризис в партии и укрепить её, сделав её более надёжным инструментом в борьбе за власть в государстве. Этот кризис с особой силой проявился после майского переворота, что подтверждается упадком авторитета эндеции в городском и сельском самоуправлениях, результатами выборов в сейм 1922 и 1928 гг. Об этом же говорит и оценка влияния эндеции старостами, люблинским воеводой и самими деятелями эндеции.

Исследования показали, что влияние эндеции проявлялось в люблинском воеводстве весьма неравномерно. В северных повятах эндеция была самой влиятельной партией, в средней же и южной ча-

стях Люблинщины она не играла серьёзной политической роли. Это территориальное подразделение влияния эндеции объясняется историческими, социальными и национальными факторами.

Образование „Стронництва Народного” (Национальной Партии) в Люблинском воеводстве во второй половине 1928 года затормозило кризис эндеции в этом районе; доказательством этого может служить увеличение количества голосов, поданных за список № 7 в парламентских выборах 1930 г. и повышение организационной оперативности эндеции.

В статье рассмотрена также деятельность организаций, которые являлись „сателитами” Народнонационального Союза („Звёнзек Людово-Народовы”), а впоследствии и Национальной Партии („Стронництво Народове”), таких как: „Обуз Велькей Польски” (Лагерь Великой Польши), „Народова Организация Кобет” (Национальная Организация Женщин), гимнастическое общество „Сокул” (Сокол), антисемитский „Розвуй” (Развитие), „Млодзезж Вшехпольска” (Всепольская Молодежь), „Звёнзек Стоважишень Млодзезжи Польскей” (Союз Корпораций Польской Молодежи), „Звёнзек Земян” (Союз Землевладельцев), церковные братства, купеческие и ремесленные организации и другие, деятельность которых была очень важна для роста влияния эндеции. Их деятельность исторической наукой изучена слабо.

ÉTENDUE DES INFLUENCES POLITIQUES ET D'ORGANISATION DE LA DÉMOCRATIE NATIONALE DANS LA VOÏVODIE DE LUBLIN DE 1927 À 1930

R é s u m é

Ce travail embrasse la période de 1927 à 1930 qui, dans l'histoire de la Démocratie Nationale, était celle des changements d'organisation, inspirés et réalisés dans le but de dominer la crise dans le parti et de renforcer le parti par sa transformation en un instrument plus utile dans la lutte pour le pouvoir dans l'État. Cette crise s'est manifestée brusquement après les événements de mai 1926, ce que l'on essayait de souligner dans l'analyse de la diminution des influences de la Démocratie Nationale sur les organes autonomes urbains et ruraux, de ses résultats dans les élections à la diète et 1922 en 1928, ainsi que de l'évaluation de ces influences par les starostes, le voïvode de Lublin et les seuls hommes d'action de la Démocratie Nationale.

Les recherches ont démontré que les zones d'influences de la Démocratie Nationale avaient été réparties très inégalement sur le territoire de la voïvodie de Lublin. Dans les districts du nord la Démocratie Nationale était un groupement le plus fort, mais dans ceux du centre et du sud de cette région elle ne jouait pas de rôle plus important. Cette répartition était motivée par les facteurs historiques, sociaux et nationaux.

La formation du Parti National dans la voïvodie de Lublin dans la seconde moitié de 1928 avait arrêté la crise de la Démocratie Nationale sur ce terrain, ce qui a été prouvé par l'augmentation du nombre des voix à liste N° 7 dans les élections parlementaires en 1930, de même que par l'augmentation de son activité d'organisation.

Dans cet article on a traité aussi la question de l'activité des organisations „satellites” de l'Union Populaire Nationale, plus tard Parti National, telles que: Camp de la Grande Pologne, Organisation Nationale des Femmes, Société de Gymnastique „Sokół”, organisation antisémite „Rozwój”, Jeunesse de la Pologne Entière, Union des Associations de la Jeunesse Polonaise, Union des Propriétaires Fonciers, congrégations religieuses, organisations des marchands et des artisans, etc., dont l'activité, quoique très importante pour la formation des influences de la Démocratie Nationale, n'était présentée dans l'historiographie que très rarement.